

В. В. Олішевська,
аспірант кафедри національної безпеки,
Національна академія державного управління при Президентіві України, м. Київ

СЕПАРАТИЗМ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ОСНОВНІ ПІДХОДИ

SEPARATISM: ESSENCE, MAINTENANCE, BASIC APPROACHES

У статті проаналізовано наукові підходи щодо визначення сепаратизму, досліджено сутність та зміст цього явища, акцентовано увагу на посиленні сепаратистських тенденцій розвитку сучасних поліетнічних держав.

In the article scientific approaches are analysed in relation to determination of separatism, investigational essence and maintenance of this phenomenon, attention is accented on strengthening of separative progress of modern trends of poli-nation-states.

Ключові слова: сепаратизм, сепаратистські прагнення, право націй на самовизначення, етнонаціональна політика, національна меншина, націоналізм.

Key words: separatism, separative aspirations, right for nations, on self-determination, ethno-national policy, national minority, nationalism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сепаратизм в сучасних умовах досить активно проявляє себе не тільки в Україні чи в інших пострадянських державах. Практично всі країни світового співтовариства у прямій або опосередкованій формі зазнають деструктивного впливу цього складного соціально-політичного явища. Це свідчить про те, що жодна з сучасних держав не захищена від впливу деструктивних процесів, що формуються на сепаратистській основі. Сепаратизм при цьому виступає не тільки як явище, іманентно притаманне складноорганізованам (у етнічному та конфесійному контексті) державним утворенням, але й як засіб реалізації геополітичних інтересів провідних держав та утворених ними міждержавних об'єднань з метою структурної перебудови світової спільноти й подальшого забезпечення своїх лідируючих позицій на планеті.

Переконливим проявом потужного потенціалу регіонального сепаратизму у 90-ті роки став розпад СРСР, СФРЮ, у певній мірі — ЧССР. Про посилення сепаратистських тенденцій у світі свідчить посилення відцентрових настроїв у Великобританії, Іспанії, Бельгії, деяких американських й азійських країнах.

Розвиток подій в цілому ряді регіонів світу з усією очевидністю свідчить про те, що сепаратизм відіграє все більшу роль як у внутрішньополітичному просторі окремо взятої країни, так і системі міжнародних взаємин у цілому. Від спрямованості та рівня розвитку сепаратистських процесів залежить динаміка геополітичного переформатування світу, де статичні показники державного існування (незалежність, суверенітет, усталеність політичної системи та державних кордонів тощо) все інтенсивніше доповнюються динамічними формами втілення в життя політичних прагнень та амбіцій соціальних суб'єктів, що прагнуть досягти сепаратистських цілей.

Це, в свою чергу, передбачає необхідність дослідження явища сепаратизму та вироблення заходів із протидії йому в інтересах забезпечення як національної безпеки країн, так і стабільності регіональних та світових політичних систем.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Більша частина наукових праць, присвячених сепаратизму, носить конкретно-політичний, а не концептуальний характер. Деякі автори (В. Гордєєв, Дж. Данлоп, Р. Макові, А. Марков, В. Тишков та ін.), не даючи узагальненої харак-

теристики феномену сепаратизму, розглядають проблеми його розвитку стосовно різних регіонів.

Об'єктом пізнавального інтересу інших дослідників сепаратизм доволі часто виступає як результат реалізації права народів на самовизначення. Причому відповідна проблематика розглядається як у міжнародно-політичному і міжнародно-правовому контекстах (Л. Волова, Ю. Решетов, Л. Сперанський, Г. Старушенко, Г. Тункін), так і у внутрішньодержавному вимірі, що припускає дослідження самовизначення націй з позиції міжнаціональних відносин, етнічних конфліктів, політико-територіального устрою, захисту прав національних меншин (А. Володін, А. Овчинніков, І. Сампо, А. Таціян, П. Чернов та ін.).

Важливе значення для осмислення різних аспектів сепаратизму, його проявів на різних державотворчих етапах, тенденцій розвитку в різних геополітичних умовах мають праці російських мислителів першої половини минулого століття (Н. Алексєєва, А. Градовського, І. Ільїна, М. Трубецького), сучасних зарубіжних авторів (У. Альтерматта, З. Бжезинського, Д. Горовіца, Е. Кляйна, А. Крістеску, Г.-П. Мартіна, К. Попера, Е. Сміта, М. Хроха, К. Хюбнера, Дж. Еріка, Ю. Хабермаса, Х. Шумана).

Системне дослідження сепаратистських явищ та процесів наголошує на необхідності їхнього розгляду крізь призму сучасних тенденцій глобалізації. Автори, що досліджують такі взаємозв'язки, особливу увагу приділяють різним аспектам впливу глобалізаційних процесів на розвиток національних держав, їх безпеку й суверенітет (М. Делягін, І. Лукашук, А. Панарін, Н. Пастухов, А. Уткін та ін.).

Різні дослідники по-різному трактують можливість використання даного поняття, коли мова йде про автономістські рухи. Так, на думку А. Крилова, з поняття "сепаратизм" слід виключити автономістські рухи, оскільки вони "не зазіхають на територіальну цілісність держави" [3, с. 9]. Однак, Д. Горовіц схильний об'єднувати сепаратистські та автономістські рухи "щонайменше для аналітичних цілей" [3, с. 10].

ЦІЛІ СТАТТІ

Цілі статті: виявити сутність й різноманітність наукових підходів щодо виявлення феномену сепаратизму; розкрити сутність поняття "сепаратизм"; проаналізувати його характерні ознаки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Доцільно розпочати з визначення сепаратизму, сформульованого американським професором Д. Горовіцем: “Сепаратизм — це вихід групи і її території з-під юрисдикції більш великої держави, частиною якою вона є, з наступним утворенням нової держави” [1, с. 145].

Американський політолог З. Бжезинський, розмірковуючи про сепаратизм, вважає, що “спочатку національні почуття фокусуються на проблемі відродження національних мов, це виражає прагнення до національного самозбереження перед лицем прогресуючої асиміляції, потім висувуються вимоги національної культурної автономії та національного культурного самовизначення, що призводить згодом до боротьби за національний суверенітет” [2, с. 10].

У широкому розумінні сепаратизм — це прагнення до відокремлення, створення окремої держави, власного нормативно-правового поля. Сепаратистське прагнення вважається “природним”, коли представники певної етнонаціональної (етноконфесійної) групи незадоволені соціально-політичним та духовно-культурним середовищем, в якому їм доводиться існувати, законами, яким вони змушені слідувати в силу суспільного договору. На противагу цьому, політичний центр та значна частина “основного” населення вважають сепаратизм негативним явищем, що загрожує основам державності, й намагаються у різний спосіб протидіяти сепаратистським настроям.

На практиці сепаратизм часто набуває непривабливих форм: насильства, тероризму, збройних сутичок та інших антисоціальних явищ. Саме тому сепаратизм є однією з найсерйозніших проблем сучасного суспільства. При цьому дається взнаки його складна “кількаповерхова” природа: одні й ті самі причини етнічного незадоволення за одних умов призводять до сепаратизму, за інших — виражаються здебільшого в зростанні злочинності й невмотивованих спалахах насильства, що мають кримінальне трактування [4, с. 123].

Отже, сепаратизм (від лат. *separatus* відокремлений; англ. *separatism*) — це прагнення до відокремлення, відособлення; рух за відділення частини держави й створення нової держави або рух за автономію для частини державної території [5].

Маючи на увазі український політичний та державно-управлінський контекст, при розгляді проблеми сепаратизму неможливо обійти увагою програмні положення соціал-демократії з національного питання в цілому й, зокрема, ленінську позицію. Як свого часу вказував фундатор Радянської держави, сепаратизм необхідно розглядати діалектично, бачити в ньому не тільки реакційні риси, але й якості, прямо їм протилежні: “У кожному буржуазному націоналізмі пригнобленої нації є загальнодемократичний зміст проти гноблення, і цей зміст ми безумовно підтримуємо” [6, с. 275—276]. Звертаючись до конкретних проявів сепаратизму в умовах пізньої Російської імперії, В. Ленін розглядав його як політику “відділення, відокремлення (від цілого)” у максимально широкому розумінні [7, с. 123].

Так, у розряд сепаратистських В. Ленінін включалася як боротьба за державне відділення меншин, так і діяльність, спрямована на подрібнення соціал-демократичного руху. При цьому до першого він ставився байдуже (принаймні до жовтневого перевороту 1917 р.), а друге вважав глибоко шкідливим. В. Ленін не виступав прихильником нескінченного дроблення держав за національною ознакою. Він підкреслював, що “вигоди великих держав і з точки зору економічного прогресу, і з точки зору інтересів є безсумнівними” [8, с. 255]. Але він не тільки не абсолютизував цього положення, як це робилося згодом, а відводив йому підпорядковану роль стосовно права націй на самовизначення, вимагав визнання “не тільки повної рівноправності всіх націй взагалі, але й рівноправності у питаннях держав-

ного будівництва, тобто права націй на самовизначення, на відділення” [9, с. 319]. При цьому тут же підкреслював, що “жоден марксист, не розриваючи з основами марксизму і соціалізму взагалі, не зможе заперечувати, що інтереси соціалізму стоять вище, ніж інтереси права націй на самовизначення” [10, с. 251].

У радянський період сепаратизм постійно перебував у порядку денному практичної політики, але ще не був об’єктом спеціального наукового дослідження. Можливо, саме тому в радянських довідникових виданнях даються визначення сепаратизму, які явно страждають на європоцентризм і ґрунтуються на віддалених історичних прикладах. Наприклад, у Великій радянській енциклопедії сепаратизм визначається так: у багатонаціональних державах це “прагнення певної групи населення, що належить до національних меншин, до відокремлення від даної держави й створення самостійної держави чи автономної області. На відміну від національно-визвольних рухів, сепаратизм не є масовим народним рухом і відображає вузькі інтереси певних кіл буржуазії... В епоху імперіалізму сепаратистський рух підтримується імперіалістами іншої держави, що використовують цей рух у своїх загарбницьких цілях” [11, с. 530].

Інше визначення міститься в Короткому політичному словнику: “сепаратизм — прагнення до відокремлення, відособлення, до самостійних дій, зазвичай висловлює вузькі інтереси певних кіл місцевої та іноземної буржуазії” [12, с. 405].

Як видно, наголос у цих визначеннях зроблено на національно-класовій природі даного явища. Їхня змістовна обмеженість пояснюється тим, що, по-перше, виходячи з принципів класової боротьби, деякі рухи вважалися реакційними й іменувалися “сепаратистськими”, а інші — прогресивними і називалися “боротьбою за національне визволення”; по-друге, виходячи з цих визначень, у розряд сепаратистських треба включати будь-які національні рухи, що розгортаються у будь-якій країні світу, оскільки в них іманентно присутнє прагнення до відокремлення й самостійних дій.

У даному випадку можна погодитися з думкою російського сходознавця О. Крилова: дані дефініції є обмеженими, оскільки “не підходять до сепаратизму в Афро-Азіатських країнах, оскільки сепаратистські рухи в них є масовими, буржуазії немає або вона слабка, а нації ще не склалися і носієм сепаратизму виступають етноконфесійні групи, що знаходяться на різних рівнях розвитку” [13, с. 6].

Сходячись в тому, що створення гомогенних за своїм етнічним складом держав неможливе, автори по-різному підходять до проблеми визначення конструктивного потенціалу сепаратизму. Так, якщо Н. Фролкін вважає, що сепаратизм не вирішує, а тільки загострює міжетнічні конфлікти, то, на думку Ю. Бромлея, “стрижень суперечності в національній сфері — це діалектична взаємодія двох основних засад національних процесів: диференціації та інтеграції” [14].

Вперше право на самовизначення націй (фактично, заклик до його практичної реалізації в умовах розпаду Російської, Австро-Угорської, Османської імперій) було сформульоване в 1918 р. Президентом США В. Вільсоном у його програмі демократичних перетворення світу після закінчення Першої світової війни 1914—1918 рр. (“14 пунктів Вільсона”) [15, с. 8—10]. Поширюючи застосування даного правила на всі народи Землі, американський лідер вважав, що свобода самовизначення політичного статусу держави повинна ґрунтуватися на добровільності народу, яка може бути здійснена тільки конституційним шляхом.

Право народів на самовизначення було юридично оформлене в 1945 р. в Статуті Організації Об’єднаних Націй,

який вимагає від своїх членів розвивати відносини “на основі поваги принципу рівноправності й самовизначення народів” [16, с. 1].

Надалі право на самовизначення було конкретизовано в більш пізніх документах ООН, а також у Загальній декларації прав людини (1945 р.), у Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1960 р.), у Декларації про принципи міжнародного права (1970 р.), у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.).

Відповідно до цих документів, передбачаються наступні форми самовизначення: “а) перетворення території в незалежну суверенну державу; б) вільне об’єднання з незалежними державами; в) злиття з незалежною державою; г) встановлення будь-якого іншого політичного статусу певним народом”.

Рушійною силою сепаратизму є національний інтерес, “що синтезує в собі всю сукупність об’єктивно виникаючих потреб етносоціальних спільнот; компонентом національного інтересу є потреба в політичній суверенності, повновладдя у вирішенні питань історичного розвитку” [18, с. 10]. Звідси випливає, що ідеологією сепаратизму є націоналізм, який у більшості випадків має конкретно-історичний характер та не допускає можливості його регіональної, тим більше глобальної уніфікації. Е. Геллнер трактує це поняття досить просто: “націоналізм — це, перш за все, політичний принцип, суть якого полягає в тому, що політична та національна одиниці мають збігатися” [19, с. 23]. Дж. Коулмен порівнює націоналізм з “ключем до виходу з минулого і створення майбутнього” [20, с. 188].

Безумовно, сепаратизм є об’єктивною реальністю для багатьох держав. Однак людські жертви та руйнування є наслідком не стільки сепаратизму як такого, а неспроможності держави його попереджати, зводячи до мінімуму шкоду від практичного прояву сепаратистських настроїв. Тому “попередити сепаратистські прагнення становить мету прогресу в державі, де відмінність економічних умов, відмінність політичного значення центрів влади і решти країни, відмінність політичної діяльності особистостей і політичних партій завжди може порушити невдоволення” [21, с. 196].

Як свідчить політичний досвід, для попередження сепаратизму доцільно вчасно провести децентралізацію державно-політичної влади (що допускає федералізацію державного устрою), “коли рішення приймаються субелітами на більш низькому рівні управління, завдяки чому можливо уникнути конфлікту між субелітами, які можуть здійснювати власну політику в межах своїх регіонів” [22, с. 307].

ВИСНОВКИ

Звернення до проблеми сепаратизму викликане її актуальністю для багатьох сучасних країн і народів. У XXI ст. не лише продовжуються “сепаратистські сюжети” минулого, а й з’являються нові підстави посилення конфліктної взаємодії соціальних суб’єктів на сепаратистській основі.

Сепаратизм — це історично обумовлене соціальне явище, у якому переплетені різні причини, що мають економічне, політичне, духовно-культурне (конфесійне, мовне та ін.) походження. Однак це не означає, що проблема сепаратизму є неконтрольованою й може перебувати за межами впливу державних органів влади. Багато в чому майбутнє нині існуючих країн буде визначатися тим: а) наскільки успішно виявиться національна політика держави; б) чи зуміють легітимні центри політичного управління в достатній мірі враховувати інтереси всіх етнонаціональних груп, що історично опинилися в межах єдиних державних кордонів; в) чи зможе влада надати інтеграційним тенденціям домінуючий характер.

Незважаючи на наявні теоретичні розробки окремих

аспектів сепаратизму, комплексних досліджень політико-правових механізмів протидії сепаратизму як однієї з найбільших загроз національній безпеці України не проводилося. Виходячи з цього, визначальне значення для подолання сепаратистських тенденцій в нашій країні має концептуально обгрунтована, розроблена з урахуванням територіальної специфіки, соціальних особливостей державна регіональна політика, здійснювана центральною владою в рамках послідовного курсу модернізації і реформування.

Досягнення внутрішньополітичної стабільності, високого рівня розвитку економічних, правових і соціокультурних відносин стає запорукою подолання сепаратистських настроїв, посилення державної інтеграції та збереження територіальної єдності України.

Література:

1. Горовіц Д. Іредентизм, сепаратизм, самовизначення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Національна політика в Російській Федерації”. — М.: Російський науковий фонд, 1993. — 178 с.
2. Бжезинський З. Посткомуністичний націоналізм. — М.: ІНИОН, 1991. — 15 с.
3. Крилов А.Б. Сепаратизм в країнах Сходу. — М.: Наука, 1992. — 176 с.
4. Політологія: підручник для вузів / під ред. В.Н. Лавриненко. — М.: Юніті, 2003. — 541 с.
5. Юридична енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://leksika.com.ua/13540917/ure/separatism>
6. Ленін В.І. Про права націй на самовизначення // Ленін В.І. Повне зібрання творів. — М.: Политиздат, 1977. — Т. 25. — 646 с.
7. Ленін В.І. Сепаратисти в Росії і сепаратисти в Австрії // Ленін В.І. Повне зібрання творів. — М.: Политиздат, 1977. — Т. 23. — 594 с.
8. Ленін В. І. Соціалістична революція і право націй на самовизначення // Ленін В.І. Повне зібрання творів. — М.: Политиздат, 1977. — Т. 27. — 646 с.
9. Ленін В.І. Про право націй на самовизначення // Ленін В.І. Повне зібрання творів. — М.: Политиздат, 1977. — Т. 25. — 599 с.
10. Ленін В.І. До питання про нещасний світ // Ленін В.І. Повне зібрання творів. — М.: Политиздат, 1977. — Т. 35. — 599 с.
11. Велика Радянська Енциклопедія. — 2-ге вид. — М.: Радянська Енциклопедія, 1955. — Т. 38. — 615 с.
12. Короткий політичний словник. — М.: Политиздат, 1988. — 477 с.
13. Крилов А.Б. Сепаратизм в країнах Сходу. — М.: Наука, 1992. — 174 с.
14. Бромлей Ю.В. Нариси теорії етносу. — М.: Наука, 1993. — 412 с.
15. Американські умови загального миру: Промова Президента Вільсона, виголошена в Конгресі Північноамериканських Сполучених Штатів 8 січня 1918 року. — М., 1918.
16. Статут ООН. — Нью-Йорк: Департамент громадської інформації ООН, 1945. — 62 с.
17. Декларація про принципи Міжнародного права: резолюція ГА ООН 1541 (XV). — Нью-Йорк: Департамент громадської інформації ООН, 1960.
18. Мусаелян М. Г. Міжнародна протиріччя і конфлікти та пошук шляхів їх вирішення. — М.: Міжнародний гуманітарний фонд, 1992. — 57 с.
19. Геллнер Е. Нації та націоналізм. — М.: Прогрес, 1991. — 319 с.
20. Рачків В.П. Проблема національних відносин в сучасній західній літературі. — М.: ІНИОН, 1989. — 209 с.
21. Лавров П.Л. Філософія і соціологія // Лавров П.Л.